

LA NECRÒPOLIS PROTOHISTÒRICA DE SANTA MADRONA, A RIBA-ROJA (RIBERA D'EBRE)

Maria Carme BELARTE*, Marta MIÑARRO**, Jaume NOGUERA**, Alejandro ROS**

La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona està situada en el terme municipal de Riba-roja (Ribera d'Ebre), junt a l'ermita de la qual pren el nom, a uns 4 km al sudoest de l'estació del ferrocarril de la població, seguint la carretera TV-7411, en aquest tram situada entre la via del tren i la riba dreta de l'Ebre.

En aquest indret se situen dos jaciments. Per una part, un possible poblat ibèric en el lloc ocupat actualment per l'ermita (i completament destruït). A uns 200 metres al sud-est de la façana principal de l'ermita i uns quinze metres més elevada, se situaria la possible necròpolis del poblat, en una plataforma plana i allargada, que ha estat rebaixada artificialment en el seu extrem nord i est, i que actualment ocupa uns 300 m². Ambdós jaciments havien estat donats a conèixer per M. Sanz, qui en el cas de la necròpolis havia indicat l'existència de material arqueològic en superfície (fragments d'urnes d'orelletes i de ceràmica campaniana A).

La intervenció realitzada pels signants d'aquest treball en l'esmentada plataforma ha permès documentar una sèrie d'estructures d'enterrament així com altres elements associats:

- Quatre vasos de ceràmica a mà, col·locats directament sobre la roca en tres casos i encaixat en un retall delimitat amb pedres en el quart, i que interpretem com a urnes funeràries. Els vasos han estat extrets en bloc per excavar-ne el contingut en el laboratori.
- Tres cavitats practicades a la roca que contenien ossos cremats i cintes de bronze, en aquests casos sense restes de contenidor ceràmic.
- Quatre retalls a la roca delimitats amb pedres, però que no contenien cap material arqueològic al seu interior.
- Una estructura de pedra de planta quadrangular, de 210 x 190 x 30 cm.

Els vasos documentats *in situ* són de ceràmica a mà i en proposem una cronologia dins la primera edat del ferro. En canvi, el material procedent dels nivells superficials es pot datar en la seva major part dins el segle III aC. Això sembla indicar que va existir una necròpolis posterior de la qual no han quedat enterraments *in situ*.

Els resultats presentats aquí són molt preliminars i corresponen a una sola campanya d'excavació, de manera que s'han de prendre tan sols com un avanç de resultats i no com a conclusions.

---

* Institut Català d'Arqueologia Clàssica

** Universitat de Barcelona

1. Introducció

1.1. Situació i accés

La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona està situada en el terme municipal de Riba-roja (Ribera d'Ebre), amb proximitat a l'ermita de la qual pren el nom (lám. 1, a). Les seves coordenades UTM són long 31 T 0285900, lat 4568100 (full 443-11-5 del plànol topogràfic de l'Institut Cartogràfic de Catalunya a escala 1:5.000).

Geològicament, aquesta zona està constituïda per formacions oligocèniques terciàries amb una potència molt variable, entre 20 i 200 m. Comprenen dipòsits de margues, conglomerats calcaris, sorrenques i argiles, dipòsits difícils de diferenciar a causa dels recobriments i dels cultius, però que afloren en diversos punts dels turons.

Al voltant de l'ermita de Santa Madrona, la presència d'abundant ceràmica ibèrica en superfície indica l'existència d'un poblat ibèric en aquest indret, destruït en gran part a causa de la construcció d'aquest edifici. A uns dos-cents metres al sud-est de la façana principal de l'ermita i uns quinze metres més elevada (lám. 1, b), se situa la necròpolis objecte d'aquest article. Sembla lògic creure que ambdós jaciments estaven estretament relacionats.

1.2 Antecedents i estat actual de la recerca

La primera i gairebé única notícia sobre aquest jaciment la va proporcionar M. Sanz (1973-74: 11-22). Aquest investigador va localitzar, durant unes prospeccions desenvolupades el 1970, fragments d'urnes d'orrelletes i de ceràmica campaniana A. Durant una seva segona visita al jaciment, realitzada poc després (en tot cas abans de 1973), va poder observar que s'havien produït uns rebaixos importants per tal de conrear el tu-

ró, però indicava que encara era possible que es conservés intacta una part del jaciment.

Uns anys després, el mateix autor va publicar el resultat dels treballs de prospecció duts a terme en el turó contigu, on actualment s'ubica l'ermita, i on suposadament es situava el poblat corresponent a la necròpolis (1980: 69-106). Es tracta d'un petit conjunt de 84 peces, majoritàriament ceràmica ibèrica oxidada. Destaca l'abundància de vasos amb el coll de cigne, àmfores, *kalthoi*, tenalles, gerres, plats o un vas de vernís roig ilergeta. L'abundància de material d'importació, campaniana A i B, datable entre els segles III i I aC (Sanz 1980, 83-84) permet suggerir la instal·lació d'un petit poblat en aquest turó durant aquesta època. La presència d'un fragment d'una copa àtica de vernís negre, concretament una copa Castulo de finals del segle V i inicis del segle IV, podria suggerir una fase d'ocupació anterior, o una certa perllongació d'aquests envasos entre les poblacions més tardanes.

Per aquest motiu, els sotasignants d'aquest article es van plantejar l'interès d'endegar un projecte d'excavació programada en aquest jaciment. Així, l'any 2003, en el marc del *Projecte de recerca arqueològica sobre les estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a les comarques del curs inferior de l'Ebre durant la protohistòria i l'antiguitat*, de la Universitat de Barcelona, dirigit per Joan Sanmartí Grego, s'han iniciat els treballs d'excavació en el jaciment. L'objectiu d'aquest article és presentar-ne els resultats, encara que de forma preliminar ja que només s'hi ha dut a terme una curta campanya.

2. La intervenció arqueològica: primers resultats

2.1 Estat del jaciment

En el moment d'iniciar la intervenció, la zona ocupada pel jaciment era una plataforma plana i allargada, que havia estat parcialment rebaixada en el seu extrem nord i est per a plantar oliveres (lám. 1,b i lám. 1,c). De la superfície original es conserva aproximadament un 40%, en concret la zona més propera al camí que porta a l'ermita de Santa Madrona, gairebé uns 300 m², ocupada per una vegetació de matolls i on la roca natural aflorava en molts punts.

En superfície s'observen fragments de ceràmica a mà i ceràmica ibèrica oxidada, entre les quals són relativament abundants les vores i bases d'urnes d'orelletes, mentre que també hi ha ceràmica importada, bàsicament vernís negre campaniana A i fragments d'àmfora itàlica o grecoitàlica. També s'observen restes de metalls, com fragments de cintes o anelles de bronze. Molts d'aquests objectes semblen haver estat exposats a altes temperatures o fins i tot tenen una coloració que suggereix que han estat sotmesos a l'acció directa del foc.

2.2 Metodologia i descripció dels treballs

Tenint el compte les característiques específiques d'aquest tipus de jaciment, l'excavació de la necròpolis s'ha realitzat dividint el treball en dues fases ben diferenciades: el treball de camp i el treball de laboratori.

Per una altra part, la fase de treball de camp també es va dividir en dues actuacions:

En un primer moment, se'n va realitzar una anàlisi preliminar, consistent en l'aixecament planimètric de la zona d'excavació, mitjançant l'aplicació de tècniques que no

impliquen remoció de terres i pèrdua d'informació, com la prospecció electromagnètica i la plasmació dels resultats sobre plànol.

Seguidament, es va passar a l'excavació en extensió de tota la superfície del jaciment, i no només dels enterraments, amb l'objectiu de poder identificar rituals específics, reutilitzacions, etc.

Pel que fa a la prospecció electromagnètica, aquesta es va realitzar amb un detector de metalls i els resultats van ser registrats a la planta general del jaciment. Cal dir que els elements metàl·lics no presentaven cap lloc de concentració específic, i que els pocs metalls recuperats eren de petites dimensions (restes de cintes o boletes de bronze, majoritàriament).

Una vegada realitzades aquestes intervencions no destructives, es va procedir a eliminar tot el nivell superficial (UE 1), molt ric en material ceràmic, però en un estat molt fragmentari, on apareixen evidències d'urnes d'orelletes a torn, en concret vores amb el característic apèndix, tapadores, fons, etc. També eren abundants els fragments de ceràmica campaniana A. Junt amb aquest material també apareixien fragments d'àmfora amb el desgriquant característic de les àmfores grecoitàliques d'aquesta cronologia. En aquest nivell també es van recuperar elements de bronze, bàsicament fragments de cintes i anelletes, i alguns petits fragments d'ossos.

Per sota d'aquest nivell superficial es va identificar, en l'extrem nord de la zona oberta, un nivell de terra flonja marronosa (UE 3), mentre que l'extrem sud estava ocupat per una capa d'argiles vermelles compacta (UE 2), amb taques fosques que suggerien la presència de cendres o de matèria orgànica.

L'excavació de la UE 3 va comportar resultats totalment negatius pel que fa a la troballa d'estructures d'enterrament, ja que després d'uns escassos 20 cm de potència, apareixia la roca natural. En canvi aquest nivell també era molt ric en material ceràmic, molt similar al documentat en l'estrat superficial, amb una elevada proporció de fragments d'urnes d'orelletes ibèriques i de ceràmica de vernís negre campaniana. Creiem versemblant que aquest nivell correspon a un estrat d'arrasament d'una necròpolis ibèrica que, a partir del material d'importació, es pot datar a finals del segle III aC.

Malauradament no ha estat possible documentar materials d'aquest període en un context d'enterrament, sinó desplaçats de la seva posició original, i en un estat d'arrasament gairebé total.

Per una altra part, en aquest sector nord s'ha identificat una estructura quadrangular de pedra (EC-12) (làm. 1, d), massissa, d'uns 210 cm de costat de sud a nord, uns 190 cm d'est a oest i una alçada entre 20 i 40 cm, que cobria un nivell de terra compacta d'un color marró clar (UE 32). A l'oest d'aquesta estructura aparegué, sobre la roca, una petita gerra de ceràmica a mà (DP-11). Aquesta estructura ha estat totalment delimitada i resta pendent d'excavació.

Quant a l'estrat format per argiles vermelloses (UE 2) localitzades a l'extrem meridional del jaciment, la seva excavació va permetre documentar, a la part central del sector, un enterrament realitzat dins d'una urna de ceràmica a mà (sepultura SP-01) i dos enterraments realitzats directament dins de retalls a la roca i parcialment en les argiles vermelloses (SP-02 i SP-05). Per últim, la neteja dels límits de la plataforma pel costat oriental va deixar a la vista evidències de set enterraments més (SP-03, SP-04, SP-06,

SP-07, SP-08, SP-09, SP-10), dels quals les sepultures SP-03, SP-04 i SP-06 eren urnes, les dues primeres encabides parcialment en retalls a la roca, mentre que les sepultures SP-07, SP-08, SP-09 i SP-10 eren retalls que no contenien ni urnes ni altres restes arqueològiques.

2.3 La necròpolis de la primera edat del ferro

2.3.1 Les estructures d'enterrament

La campanya d'excavació realitzada durant l'any 2003 va permetre la identificació d'un total de 12 estructures, que seguidament passem a descriure.

Sepultura 01: Vas ceràmic a mà, amb la part superior escapçada, sense estructura d'enterrament construïda ni excavada, situada sobre la roca i envoltada per argiles vermelloses. No ha estat possible identificar el forat practicat per tal d'encabir el vas (làm. 2, 2). L'excavació del seu interior no ha proporcionat cap indicatiu d'haver estat utilitzada com a urna d'enterrament.

Sepultura 02: Retall realitzat a les argiles naturals i a la mateixa roca. No s'ha recuperat ni un sol fragment ceràmic, però sí fragments de braçalets de bronze (làm. 3, 17-19) i abundants ossos cremats.

Sepultura 03: Part inferior d'una vas a mà (UE 13), amb els dos terços superiors escapçats; aquests es van localitzar tot just a sobre de la sepultura (UE 12), dins el nivell superficial (UE 1). Estava encabida en un retall a la roca (UE 18), voltat de pedres per donar forma al *loculus* (UE 28) (làm. 1, e). La microexcavació del contingut de l'urna en laboratori ha permès recuperar un conjunt d'ossos humans cremats, que actualment estan en curs d'estudi (làm. 2, 4).

Sepultura 04: Petita urna de ceràmica a mà (làm. 2, 1) situada parcialment a l'interior d'un retall a la roca, només conservat

pel costat sud. La microexcavació del contingut en laboratori ha permès recuperar alguns ossos humans cremats, entre els quals cal destacar la presència d'un queixal.

Sepultura 05: Retall realitzat directament a la roca natural, sense que s'hagin documentat pedres que el reforcessin. No s'ha recuperat ni un sol fragment ceràmic, però sí fragments de cintes de bronze així com gran quantitat d'ossos cremats.

Sepultura 06: En aquest cas no s'ha documentat cap estructura d'enterrament, però pel fet d'haver documentat en una àrea reduïda d'escassos centímetres una concentració d'ossos, fragments ceràmics a mà de grans dimensions (làm. 2, 3), anelles i una cinta o polsera de bronze gairebé intactes (làm. 3, 20-23), aquest conjunt ha estat considerat com una sepultura.

Sepultures 07, 08, 09 i 10: Tractem aquestes sepultures conjuntament perquè presenten unes característiques molt similars i un esquema estratigràfic gairebé idèntic. Totes quatre van ser documentades en netejar l'extrem oriental de la plataforma. Es tracta d'estructures excavades a la roca que, a més, estaven reforçades o completades amb pedres per acabar de donar forma als retalls. En cap cas va ser possible recuperar ni un sol fragment ceràmic, ossos o metall. De fet, aquestes cavitats eren reomplertes per la terra del nivell superficial. La seva ubicació tan propera al límit de la plataforma fa pensar que es tractaria d'enterraments el contingut dels quals ha estat arrossegat per l'erosió.

Dipòsit 11: Petit vas ceràmic a mà (làm. 2, 5), sencer, dipositat directament sobre la roca natural, no es va documentar cap estructura construïda que el protegís. Està situat a uns 40 centímetres a l'oest de la EC-12 i encabit a la terra de la UE 32, que s'estén per l'extrem nord-occidental de la pla-

taforma i que encara resta per excavar (làm. 1, d).

La microexcavació d'aquest vas en laboratori no ha lliurat cap fragment d'os ni de metall. Aquest fet junt amb les seves reduïdes dimensions fan pensar que no es tractaria d'una urna funerària sinó d'un vas d'acompanyament; per tant, és considerat com a dipòsit votiu.

Estructura construïda 12: Estructura gairebé quadrada, construïda amb pedres amb la cara vista plana, amb unes dimensions de 210 cm de sud a nord, uns 190 cm d'est a oest, i uns 30 cm d'alçada (làm. 1, d). Aquesta estructura cobreix la UE 32, que s'estén per tota aquesta zona i sembla ser un estrat arqueològic gairebé intacte. Aquesta estructura no va poder ser excavada el 2003 per falta de pressupost, i va ser colgada amb terra per tal de protegir-la.

Des del punt de vista formal cal dir que l'estructura EC-12 recorda les tombes del tipus tumular i planta quadrangular ben documentades, per exemple, a les properes necròpolis del Coll del Moro de Gandesa, on les estructures de planta quadrada es daten entre la fi del segle VII i mitjans del segle VI (Rafel 1989, 78). A més, en el mateix Coll del Moro de Gandesa també es documenta l'existència d'enterraments en petites fosses (*loculi*) excavades en el terreny, amb urna o sense, en la seva major part datables d'aquesta mateixa època (Rafel 1989, 80).

2.3.2 Els materials mobles. Aproximació cronològica

En primer lloc, quant a les característiques de les urnes només podem ressaltar el fet que gairebé no hi ha peces amb el característic acanalat de les fases del bronze final ni tampoc les formes bitroncocòniques amb carenes marcades, sinó que sempre es tracta de peces amb el perfil globular. A ai-

xò cal afegir que no ha s'ha recuperat cap fragment ceràmic a torn associat a aquestes urnes. Tota aquesta documentació suggereix una cronologia general de la primera meitat del segle VI, moment en què la ceràmica a mà acanalada ja és poc freqüent, mentre que les produccions importades fenícies característiques del segle VII gairebé han desaparegut, i encara no és present la primera ceràmica a torn paleoibèrica. Tot això en consonància amb la desaparició constant de la tradició d'enterrament tumular i el cada vegada més important ritual de cremació dipositat en *loculi*, característic de les necròpolis ibèriques posteriors documentades a la desembocadura de l'Ebre (Maluquer 1987).

Quant al material metàl·lic, cal dir que la majoria dels fragments recuperats provenen de nivells superficials o molt remoguts, de manera que estratigràficament no podem assegurar si procedeixen de la necròpolis del segle VI o de la necròpolis posterior del segle III. Ara bé, la seva tipologia comparada amb l'aixovar metàl·lic de les necròpolis del Coll del Moro de Gandesa i de la desembocadura de l'Ebre ens suggereix que la seva major part correspon a la necròpolis de la primera edat del ferro. De fet, això és segur en el cas de les peces més abundants, les anelles i els braçalets de bronze, sovint amb els extrems decorats amb incisions rectilínies, aparegudes a l'interior de sepultures d'aquesta fase (làm. 3, 17-23), o fins i tot un pont d'una fíbula de ressort bilateral (làm. 3, 15).

Per una altra part podem identificar determinats objectes metàl·lics apareguts en nivells superficials, tot i el seu estat fragmentari. Així, són presents múltiples fragments de fíbules de ressort bilateral, com per exemple els seus extrems decorats amb un botó aixecat (làm. 3, 1), o les boletes que remataven els extrems de l'eix d'aquestes

mateixes fíbules (làm. 3, 7-9). Aquestes peces apareixen en datacions del segle VI a les necròpolis del Coll del Moro (Gandesa) (Rafel 1991, 17) o a Mas de Mussols (Tortosa) (Maluquer 1987, 77,154). També apareixen anelles amb apèndix esferoïdal (làm. 3, 4-6) característics d'aquestes mateixes necròpolis (Rafel 1991, 78) on és habitual documentar-les associades a sivelles de cinturó (Maluquer 1987, làm. VI i XII) i a altres tipus d'anelles més senzilles (làm. 3, 12-13). Recentment han aparegut motlles per fabricar aquestes peces en el poblat de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar), en un context del segle VI.

També ens ha arribat un tipus de braçallet obert amb els extrems amb una terminació arrodonida (làm. 3, 2-3), presents a la necròpolis de Mas de Mussols (Tortosa) en el segle VI (Maluquer 1987, 85).

Per últim, a Santa Madrona també apareixen evidències de fermalls de cinturó (làm. 3, 11), però malauradament no permet gaires precisions, ja que no s'ha conservat cap garfi ni elements decoratius significatius.

2.4 La fase de finals del segle III aC: una possible necròpolis ibèrica

Els nivells superficials de la necròpolis han proporcionat evidències de l'existència d'una necròpolis de finals del segle III aC (làm. 4). Actualment, però, aquesta fase està completament arrasada i no hem pogut documentar cap estructura que s'hi associï. De tota manera les característiques dels materials apareguts en els esmentats nivells indiquen clarament que per sobre de la necròpolis de la primera edat del ferro s'utilitzà novament l'espai dins d'un àmbit funerari. Els materials que apareixen, en estat molt fragmentari, són:

— Urnes de tancament hermètic. La majo-

- ria presenten un perfil globular, malgrat que també hi ha algun exemplar de perfil bitroncocònic (làm. 4, 7-8). La cronologia d'aquestes peces oscil·la entre mitjans del segle VI i finals del IV/primer meitat del III aproximadament, malgrat que alguns exemplars arriben fins el segle I aC (López Bravo 2002, 97-98).
- Ceràmica de vernís negre (làm. 4, 1-6). Malgrat que una part important de la ceràmica de vernís negre ha patit l'acció del foc i és difícil establir-ne la producció, el repertori indica que es tracta majoritàriament de ceràmica campaniana A, tot i que alguns fragments poden pertànyer a altres produccions com el Taller de Roses. Les formes més representades són la forma Lamb. 36, diverses copetes de la forma Lamb. 49A/F 3221, plats de peix (Lamb. 23/F 1120,1122), plats de la forma Lamb. 27, un bol de la forma Lamb. 28 i un craterisc de la forma Lamb. 40 del taller de Roses. Destaca per la seva excepcionalitat la vora d'una copeta de la sèrie 1760 de Morel (làm. 4, 3), una producció originària d'una part de la Campània Septentrional, del Laci o de l'Etrúria Meridional, que es situa en una cronologia entre el 300 fins al principi del segle II aC (Morel 1981, 134). Entre la resta de formes de ceràmica campaniana A representades n'hi ha que es corresponen amb la campaniana A antiga i mitjana: Lamb. 23/F 1120,1122 i la Lamb. 36/F 1312-1315; la forma Lamb. 23/F 1120,1122 desapareix al segon quart del segle II aC; les formes Lamb. 36/F 1312-1315 es rarifica a partir de finals del segle II aC; i la forma Lamb. 49A/F 3221 no arriba al darrer quart del segle II aC (Sanmartí/Principal 1998, 208-210). La forma Lamb. 40 del taller de Roses no sobrepasa el primer quart del segle II aC.
  - S'han recollit altres formes de ceràmica ibèrica a torn (oxidada i grisa) que no es corresponen amb contenidors funeraris: pàteres, bols, gerres i tenalles, així com diversos fragments d'un unguentari (làm. 4, 9), però en qualsevol cas, en una proporció clarament minoritària respecte a les urnes de tancament hermètic.
  - Per últim, també s'han identificat fragments d'àmfora grecoitàlica, tots ells informes.
- En aquests nivells superficials els percentatges que hem obtingut a partir de la quantificació de la ceràmica són força interessants, i creiem que significatius. Cal esmentar que la quantificació s'ha realitzat a partir del Número Mínim d'Individus ponderat per u.
- Per a la U.E 1, la ceràmica ibèrica oxidada a torn és la predominant, amb un 56% del total del material, un 27% del qual correspon a urnes de tancament hermètic. El segon grup més representat és el de la ceràmica a mà, amb el 19%, mentre que el vernís negre campanià en representa un 17%. La ceràmica ibèrica reduïda i l'àmfora grecoitàlica són els grups menys representatius, amb un 7% i un 1% respectivament.
- Per a la UE 3 els percentatges varien. Així, tot i que la ceràmica ibèrica oxidada a torn continua sent el grup majoritari (63%), ara les urnes de tancament hermètic disminueixen considerablement, ja que només representen el 8% del material. En canvi, la ceràmica a mà augmenta el seu pes (25%) i la de vernís negre disminueix fins al 7%. La ceràmica ibèrica reduïda i l'àmfora grecoitàlica continuen sent els grups menys representatius, amb un 3% i un 2% del total, respectivament.
- Podem veure, doncs, com la ceràmica a mà resulta més representativa en el nivell in-

ferior (UE 3), que tal vegada podria correspondre, en part, a l'arrasament de la necròpolis de la primera edat del ferro, mentre que l'alta representació de les urnes de tancament hermètic i la ceràmica de vernís negre a la UE 1 ens inclinen a pensar en l'existència d'una necròpolis posterior, possiblement de finals del segle III aC, com hem exposat anteriorment. De tota manera, resulta una mica arriscat fer aquesta diferenciació ja que els materials provenen tots ells de nivells superficials.

Quant al material metàl·lic recuperat en els nivells superficials, determinades peces es podrien relacionar amb la necròpolis ibèrica de finals del segle III. Aquest és el cas de dues arracades abotifarrades, una de bronze i una segona d'argent (lám. 3, 14 i 16). Aquestes arracades són absents a les fases de les necròpolis dels segles VII i VI del Coll del Moro de Gandesa i de la desembocadura de l'Ebre, mentre que han aparegut en el poblat del Castellet de Banyoles, la fi del qual es data a inicis del segle II aC (Asensio, Miró, Sanmartí 2002, 198).

Això ens permet recordar que algunes de les peces descrites anteriorment poden correspondre tant a la necròpolis dels segles VII-VI com a la de les acaballes del segle III, com per exemple el fermall de cinturó, les anelles o determinats fragments de fíbula. En tot cas aquesta qüestió només podrà ser resolta en el moment de trobar aquests materials contextualitzats.

Per acabar, cal afegir que no descartem la presència d'elements de ferro a la necròpolis de Santa Madrona, però malauradament sempre han estat documentats en nivells superficials i en molt mal estat de conservació, de manera que esdevé molt difícil la seva identificació.

3. Consideracions finals

Tot i que els resultats de les prospeccions realitzades als anys 70 per M. Sanz semblaven indicar que en aquest indret es podria localitzar una necròpolis ibèrica, els enterraments documentats fins al moment corresponen a una necròpolis de la primera edat del ferro, amb una cronologia que, a hores d'ara, no es pot precisar més a partir dels materials recuperats tot i que creiem que es pot situar entre el 600 i el 550 aC.

D'altra banda, creiem poder afirmar que en algun punt de la plataforma, potser ja desaparegut, va existir una necròpolis ibèrica datable en la segona meitat del segle III aC, ja que la quantitat d'urnes d'orelletes i la seva elevada proporció en comparació amb altres envasos ceràmics ibèrics (per exemple àmfores o tenalles) només pot ser explicada a través d'aquesta hipòtesi. Així, a la UE 1, del 56% que representa la ceràmica ibèrica, un 25% són urnes d'orelletes.

Pel que fa a la necròpolis del primer ferro, fins al moment, s'han localitzat dos tipus d'enterraments, als quals cal afegir, amb tota probabilitat, un tercer tipus:

- Enterrament de les restes òssies i els elements d'aixovar dins d'una urna dipositada dins un retall a la roca (eventualment, directament sobre roca sense retall).
- Enterraments realitzats directament dins un retall a la roca, a l'interior del qual s'havien dipositat les restes òssies i l'aixovar.

En ambdós tipus d'enterraments, els ossos cremats del difunt s'havien enterrat junt amb aixovars formats per elements metàl·lics.

A aquests dos tipus d'enterraments cal afegir, versemblantment, els de tipus tumu-

lar, tal i com suggereix la presència de l'estructura EC-12, junt a la qual va aparèixer un vas d'acompanyament. La funció de sepultura d'aquesta estructura resta a verificar durant la propera campanya d'excavació.

El conjunt de necròpolis de Santa Madrona permet constatar la pervivència dels llocs sagrats i d'enterrament en el món protohistòric del curs inferior de l'Ebre, ja que és de suposar que una mateixa població va enterrar els seus morts en el mateix indret on ho feien els seus avantpassats gairebé tres segles abans. És molt aviat per parlar de les causes d'aquesta reutilització de l'espai, però és suggerent que aquest fet potser reflecteix una necessitat de reafirmació en un moment de crisi com el que es va produir a les acaballes del segle III i inicis del segle II, quan aquest territori va ser escenari d'un gran conflicte, la segona guerra púnica.

Les restes documentades indiquen una continuïtat de poblament que tenen la data més antiga entre finals del segle VII i la primera meitat del segle VI, amb la necròpolis de la primera edat del ferro; posteriorment es documenta en prospecció un poblat ibèric a l'ermita de Santa Madrona, amb indicis que indiquen una cronologia inicial dels segles V i IV aC que arribaria fins el segle II-I aC; mentre que per sobre de la necròpolis de la primera edat del ferro se n'hi constata una altra de finals del segle III aC.

En els tres casos es tracta d'un tipus de poblament que es caracteritza per ser de mida reduïda. Aquesta característica és compartida per la resta dels jaciments dels voltants, que indiquen una població dispersa establerta en nuclis de petites dimensions. Aquest és el cas d'assentaments propers com Sebes i Castellons (Flix), on es documenta la seva ocupació en la primera edat del ferro i la seva continuïtat en època ibèrica (Noguera 2002, 30). En el cas del jaciment dels Cas-

tellons es coneix l'existència d'una necròpolis d'incineració en urnes amb fases clarament contemporànies a la necròpolis de Santa Madrona. Es tracta de sepultures en *loculi* cobertes per petits anells concèntrics tumulars, majoritàriament en urnes fetes a mà, amb tipologies que van des del bronze final fins a la primera edat del ferro i els inicis del període ibèric antic, ja que apareixen alguns exemplars a torn. Malauradament encara no s'ha realitzat un estudi exhaustiu, ni evidentment la seva publicació.

Aquestes diferències d'enterrament i ritual amb la necròpolis de Santa Madrona permetran en el futur realitzar un estudi del poblament i dels seus rituals funeraris en una àrea reduïda de gran importància en el desenvolupament de la cultura ibèrica en el curs inferior de l'Ebre.

ANNEX:

Estudi antropològic preliminar de les restes esquelètiques procedents de les urnes d'incineració de la necròpolis de la primera edat del ferro de Santa Madrona (Riba-roja d'Ebre)

Thaïs Fadrique

Universitat Autònoma de Barcelona

Una primera valoració molt preliminar de les restes a partir de l'observació macroscòpica permet assegurar que es tracta de restes humanes cremades. Les restes presenten un grau de fragmentació molt elevat, amb fragments de mida variable inferiors a 5 cm. La coloració dels fragments és majoritàriament blanca, i en alguns casos negre o negre-grisós. S'han observat estries longitudinals i transversals .

Respecte a la representativitat òssia de les restes s'ha pogut valorar la presència tant

d'ossos plans (crani) com fragments de diàfisis d'ossos llargs; i fins i tot s'ha pogut trobar una corona dental d'un segon molar decidua pertanyent a un individu infantil.

Segons aquestes observacions, es tracta d'un ritual funerari de cremació sobre cadàver a temperatures superiors a 600°C sense arribar a la completa incineració, i posterior dipòsit de les restes cremades en urnes d'incineració o directament en *loculi*. Les sepulcres presentaven un nombre de restes molt variable, però en aquest estudi preliminar no es pot hipotetitzar sobre la cura que es va tenir en la recollida de les restes per dipositar-les, ja que s'haurien de valorar les possibles accions tafonòmiques.

La determinació del nombre mínim d'individus i d'altres variables antropològiques es coneixeran un cop realitzat l'estudi definitiu, però en principi s'ha pogut observar la presència d'un individu infantil en una de les urnes segons la peça dental anteriorment esmentada.

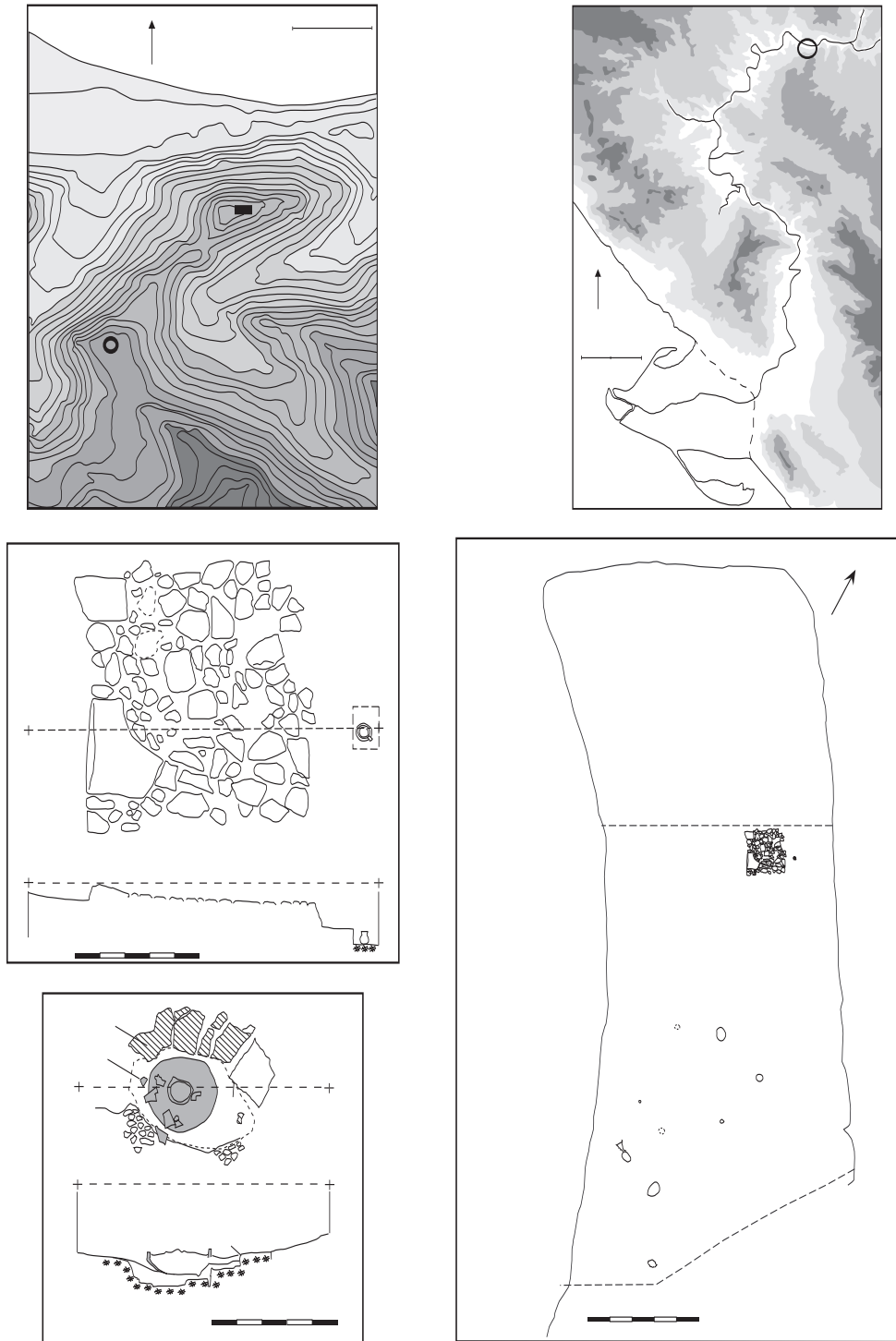
És important recordar que els resultats definitius tindran un alt grau d'incertesa a causa de l'estat tan fragmentari en el que es troben les restes cremades.

BIBLIOGRAFIA

- ASENSIO, D., MIRÓ, T., SANMARTÍ, J. (2002): "El nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): un estat de la qüestió". *Ilercavonia*, 3, 185-203.
- LÓPEZ BRAVO, F. (2002): "La urna ibèrica de orejetas perforadas", *Complutum*, 13, 97-116.
- MALUQUER, J. (1987): *Catalunya: Baix Ebre*, (Programa de Investigaciones Protohistóricas), Universitat de Barcelona.
- MOREL, J.-PÀG. (1981): *La céramique camparienne: les formes*, Roma (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 244).
- NOGUERA, J. (2002): *Ibers a l'Ebre*. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Tarragona.
- RAFEL, N. (1989): *La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa: les estructures funeràries*. Col·lecció Monografies núm. 1. Ajuntament de Tarragona.
- RAFEL, N. (1991): *La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa. Els materials*. Tarragona.
- SANMARTÍ, E., PRINCIPAL, J. (1994): "Cronología y evolución tipológica de la campaniense A del siglo II aC: las evidencias de los pecios y algunos yacimientos históricamente fechados", *Arqueomediterrània 4. Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, 193-215, Barcelona.
- SANZ, M. (1973-74): "Población ibérica del valle del Ebro". *Butlletí Arqueològic de Tarragona*, època IV, pàg. 11-22.
- SANZ, M. (1980): "Población ibérica del valle del Ebro (IV). Santa Madrona-1 (Ribarroja de Ebro)". *Butlletí Arqueològic de Tarragona* 2, època V, pàg. 69-106.

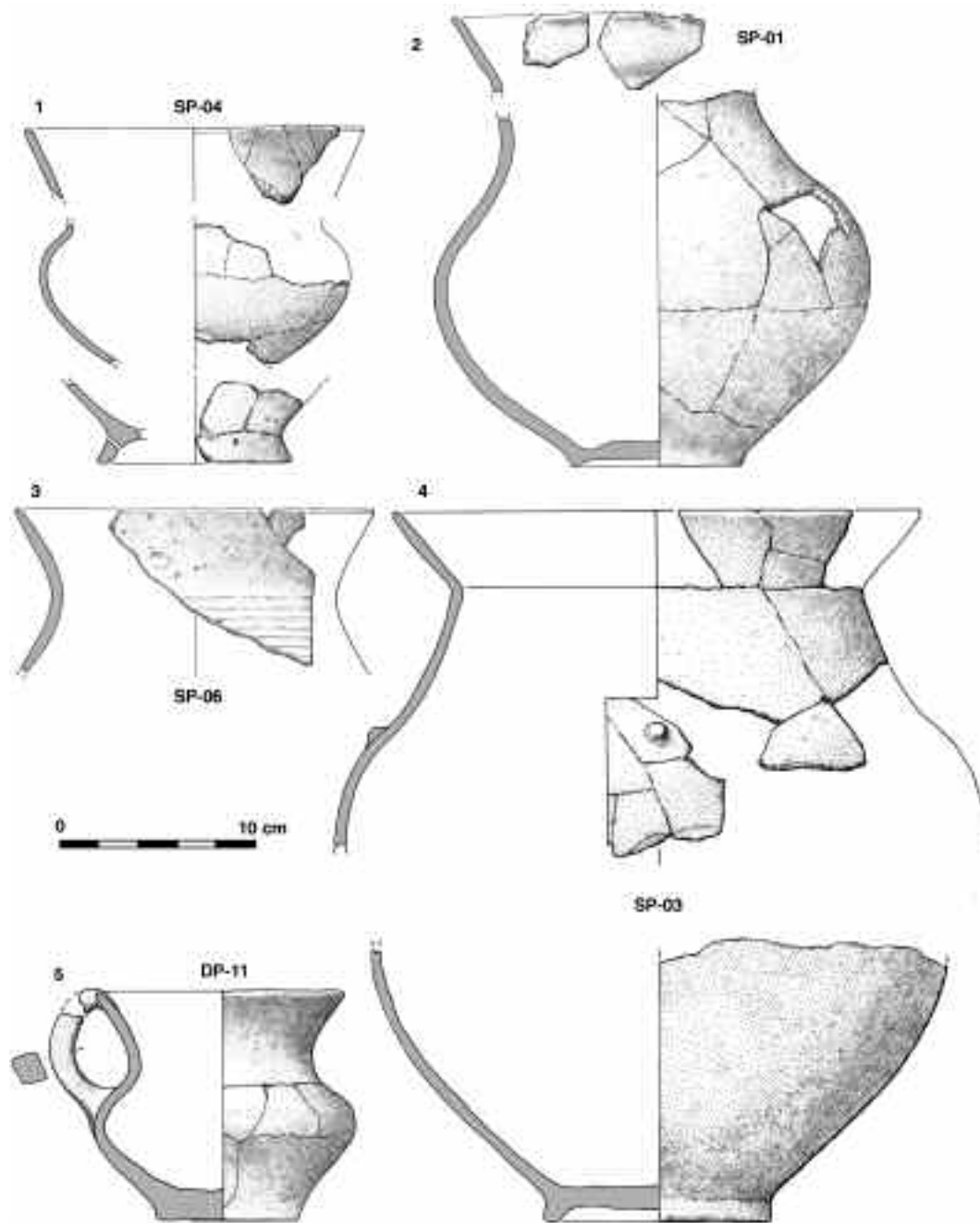
NOTES

1. La primera campanya d'excavació ha estat finançada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Riba-roja d'Ebre i el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
2. Agraïm al senyor Guillem Ferrando la seva col·laboració.
3. La terra continguda en les urnes està sent analitzada pel Sr. Daniel López, a qui agraïm la col·laboració, per tal de documentar possibles restes carpològiques.
4. L'estudi antropològic de les restes òssies està sent realitzat per la Sra. Thaïs Fadrique (Universitat Autònoma de Barcelona), a qui agraïm la col·laboració. Agraïm igualment a la Dra. Assumpció Malgosa les facilitats atorgades perquè aquesta col·laboració sigui possible.

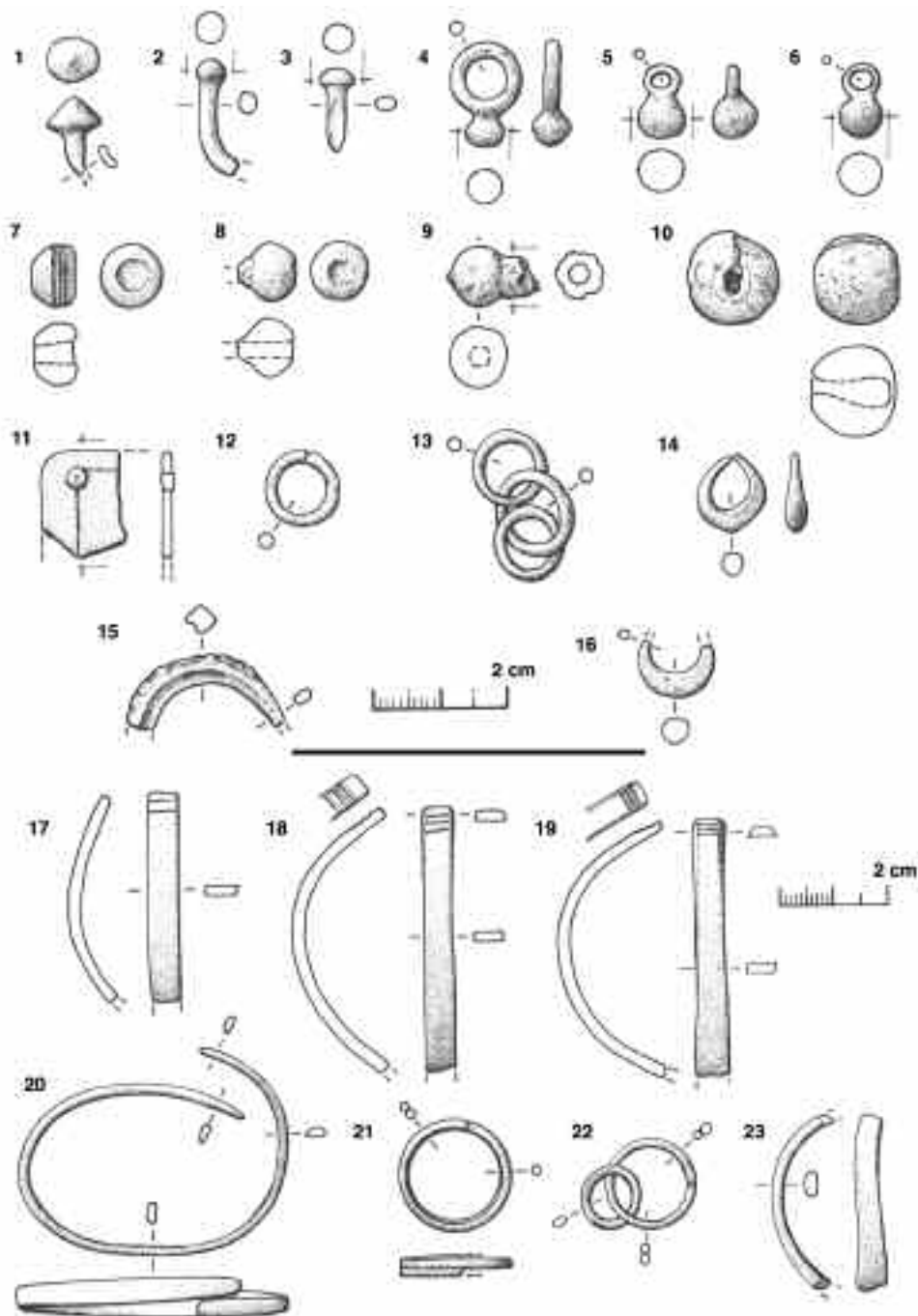

Làm. 1. Situació del jaciment i planimetria:

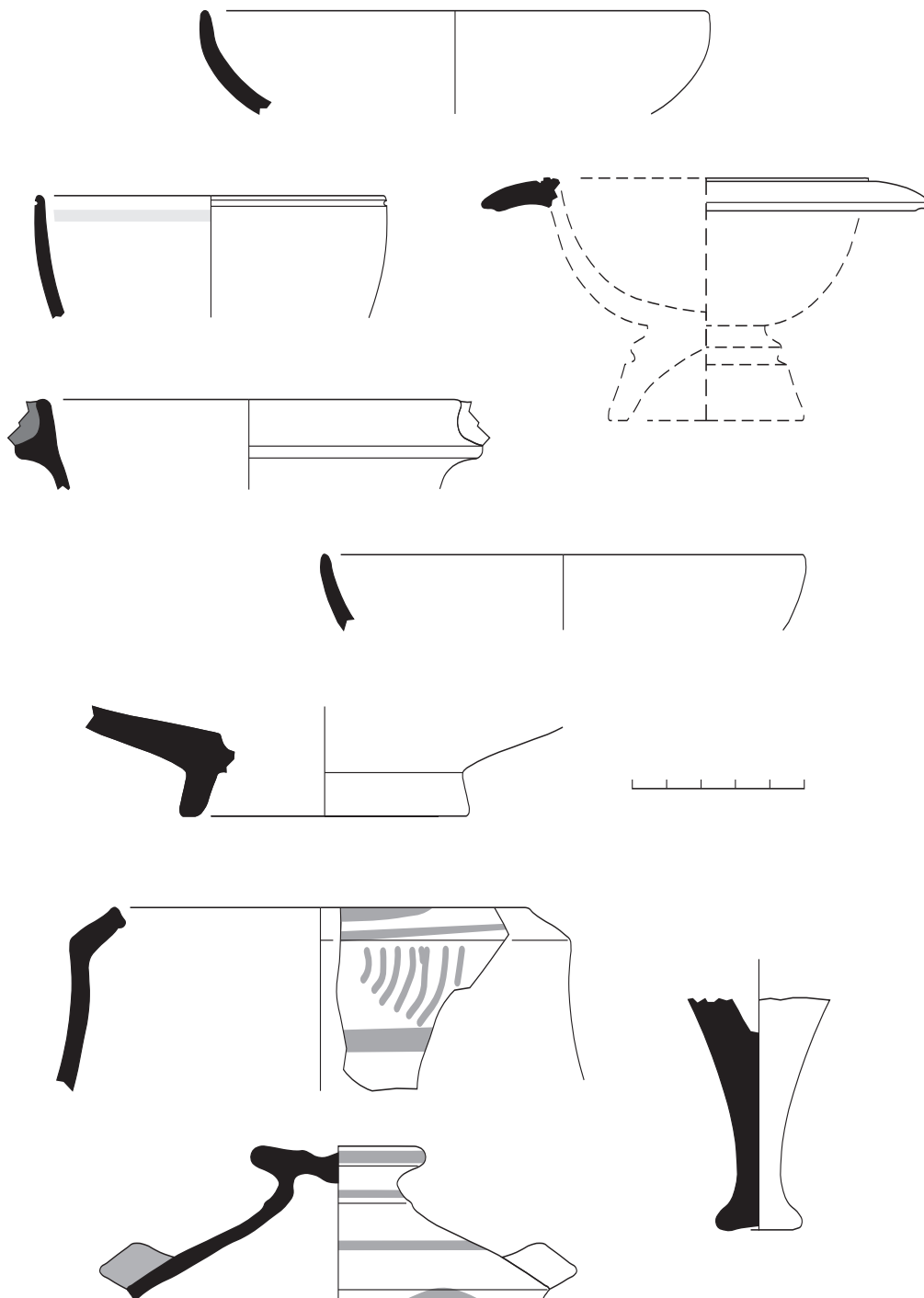
- a) Situació del jaciment; b) Esquema topogràfic; c) Planta general amb la situació de les estructures documentades; d) Planta i secció de l'estructura EC-12 i del vas DP-11; e) Planta i secció de la sepultura 3.

Làm. 2. Urnes a mà de la fase corresponent a la primera edat del ferro de la necròpolis de Santa Madrona (dibuixos R. Álvarez).

Làm. 3. Material metàl·lic en bronze de la necròpolis de Santa Madrona. 1-14: UE 1; 15: sepultura 5; 16: UE 3 (argent), 17-19: sepultura 2; 20-23: sepultura 6 (dibuixos R. Álvarez).

Làm. 4. Ceràmica ibèrica oxidada i ceràmica de vernís negre campanianà A de la fase ibèrica de la necròpolis de Santa Madrona.